

ילדי הרחוב

נחום בוגנר

כמו שהיו ילדים שנמלטו לכפרים ומצאו בהם מסתור בתור רועים ופועלים, כך היו ילדים שברחו לצד הארי של העיר הגדולה והסתתרו בה בדמות ילדי רחוב. תופעת ילדי הרחוב היהודים בצד הארי שנאבקו על הישרדותם בתוך ההמון הגדול, היתה נפוצה בעיקר בוורשה והיא תוארה בספרו של יוסף ז'מיאן, מוכרי הסיגריות מכיכר שלושת הצלבים.¹ גם בצד הארי בקרקוב ובלבוב היו ילדי רחוב יהודים, אך בשיעור ניכר פחות משהיו בוורשה.

ילדי רחוב יהודים החלו להופיע ברחובותיה של ורשה מיד אחרי שנסגר הגטו, בעקבות המצוקה הכלכלית שהשתררה בתוכו. לפי אומדנו של אדולף ברמן, מנהל "צנטוס", המוסד לעזרת הילדים בגטו ורשה, כמאה אלף ילדי הגטו סבלו רובם מרעב ומחסור. כשמונים אחוז מהילדים נזקקו בדחיפות לעזרה סוציאלית.² המשוררת הצעירה הנריקה לאזובארט הקדישה שיר נוגע ללב לגורלו האכזר של "המברייח הקטן", הילד המברייח מצרכי מזון מהצד הארי, כדי להציל את הוריו ממוות בחרפת רעב, ונפל ליד שער הגטו מכדורי אנשי ס"ס.³ מאבקם העצמאי של הילדים להתקיים ולשרוד ברחובות הכרך עורר בשעתו את השתאותם ואת הערצתם של המבוגרים שנתקלו בהם, והוא תועד בידי רושמי הכרוניקות.⁴

בגטו ורשה, שאליו הגיעו רוב מצרכי המזון באמצעות הברחה, תפסו הילדים מקום מיוחד ברשת המברייחים הגדולה. הילדים היו מוצאים סדקים ומעברים בחומות הגטו, והודות לממדיהם הקטנים ולזריזותם יכלו לחמוק דרכם ביתר קלות מהמבוגרים.⁵ מדובר בעיקר בילדים, בנים למשפחות שהתרוששו ונקלעו למצוקה כלכלית קשה, ילדים שהוריהם חדלו לתפקד, ולא יכלו עוד לפרנס את משפחתם, והם נאלצו להיחלץ לעזרתה ולסייע בקיומה או ילדים שהתייתמו ונשארו בלא דואג. הנועזים שביניהם חמקו לצד הארי שבו הסיכויים להשיג מעט מזון למחייתם היו טובים מאשר בין חומות הגטו שהלך וגווע ברעב. יחידים ובקבוצות שוטטו ילדים אלה ברחובות, לגופם בלויי סחבות, וקיבצו נדבות. לפעמים נתקלו באנשים רחמנים שהושיטו להם פרוסת לחם או בגד ממורטט, ולפעמים גירשו אותם כגרש כלבים. אבל לעתים קרה ובמקרה דפקו על הדלת הנכונה, ובעלי הבית הכניסו אותם פנימה, האכילו

¹ יוסף ז'מיאן, מוכרי הסיגריות מכיכר שלושת הצלבים, תל אביב 1968.

² אדולף אברהם ברמן, במקום אשר יעד לי הגורל, תל אביב 1977, עמ' 92. על מצוקתם של ילדי הגטו, ראה גם: אופוצ'ינסקי, רשימות, עמ' 99-114.

³ רינגלבלום, כתבים אחרונים, עמ' 244.

⁴ אברהם לוין, מפנקסו של המורה מיהודיה, תל אביב 1969, עמ' 23-24, 45; רינגלבלום, כתבים אחרונים, עמ' 242-245.

⁵ ישראל גוטמן, יהודי וארשה, 1939-1943: גטו, מחתרת, מרד, תל אביב 1977, עמ' 89-90.

אותם ארוחה חמה ואפשרו להם לעבור את הלילה תחת קורת גג. רוב ילדי הרחוב היו בני העיר והכירו את מבוכיה ואת מבואותיה. אך גם היו ביניהם בני פליטים שבשיטוטיהם למדו להכיר אותה. כל עוד עמד הגטו על תלו, נהגו רוב ילדי הרחוב הללו לחזור לגטו עם שלום. שלמה עצמון שלפני שעבר לכפרים, התנסה בקיבוץ נדבות ברחובות הכרך שהיו זרים לו, מתאר את חוויותיו:

ניסיתי את כוחי בחיזור על הפתחים. לא אחת זיכוני בקיתונות בוז, בגידופים ובאיומים ובבעיטות בעכוזי חסר הבשר... תחנוני נפלו על אוזניים ערלות. אף-על-פי-כן לא כל הפולנים היו רשעים. הזוועות והשפלת צלם אדם שנעשו לאור היום, הרעידו פה ושם נימה אנושית, ואז הושיטו לי פירור דל. היו אלה לאו דווקא העשירים. פעם נכנסתי למסעדה של עובדי החשמלית. היתה שעת צהריים מאוחרת. המקום היה חמים ומואר. הסועדים עישנו ושתו ודיבוריהם קלחו בעליצות. כניסתי עוררה תשומת לב כללית. דממה השתלטה על האולם והכול היפנו את מבטיהם אלי. לא חקרו ולא שאלו שאלות. אחד הפועלים הסועדים אחז בידי והוליך אותי מאחורי דוכן הקופאי. עמדתי וחיכיתי. חששתי שיצא להזעיק שוטר או ז'נדרם גרמני. להפתעתי הוא חזר עם חבילה ארוזה במטלית וקשורה בקשר פרפר. נתן לי אותה והוציא אותי החוצה בדלת צדדית באומרו: צא ילד ואל תספר לאיש שביקרת כאן.⁶

כשהחלו הגירושים מהגטו, החמיר בייחוד מצבם של ילדי הרחוב שהיו לקורבנות הראשונים שנשלחו להשמדה. המעטים שנשארו בצד הארי, החליטו לא לחזור לגטו או חזרו ובהזדמנות הראשונה שנקרתה בדרכם, ברחו שוב אל הצד הארי. היו ילדים שחזרו לגטו משיטוטיהם בצד הארי בחיפוש אחר מזון, ופתאום התברר להם כי בעצם אין למי לחזור ולאן, שכן בהיעדרם נלקחו הוריהם להשמדה וביתם אינו עוד ואין מי שידאג להם, ואין להם היכן להסתתר. בינתיים הם כבר הספיקו להכיר את רחובות הכרך וידעו הן שמרחב התמרון בהם גדול מאשר בגטו, והן שאפשר להסתדר בהם טוב מאשר בגטו המתחסל. לעתים הם גם הצליחו ליצור קשר עם מכרים נוצרים שהיו מוכנים לסייע בידם להסתתר, ולכן העדיפו לברוח אליהם. היו גם ילדי רחוב שקרובי משפחה שעדיין נשארו בגטו, אך לא יכלו לקיימם ולהגן עליהם, דחקו בהם לברוח אל הצד הארי.

יוסף לב נמנה עם הילדים המברחים בגטו ורשה. עד שהוכנס עם משפחתו לגטו, גדל בסביבה פולנית והכיר את אורחות חייהם של הילדים הנוצרים. הגרמנים רצחו את אביו בגטו, והוא נשאר רק עם אמו ועם אחותו הקטנה. בגלל המצוקה הכלכלית, נרתם יוסף לפרנס את המשפחה. הוא היה בן עשר כשהתחיל להבריח מצרכי מזון מהצד הארי אל הגטו.

⁶ עצמון, זכיתי בהימור, עמ' 48-49.

באחד הערבים חזר לגטו, ולא מצא עוד איש בבית. מפי דודתו נודע לו שאמו ואחותו נלקחו באקציה, והיא שדחקה בו לברוח אל הצד הארי, ולא לחזור עוד לגטו. היא הלבישה אותו בגדים חמים, נתנה לו חמישה זלוטי ושילחה אותו אל הלא-נודע. כשנפרד ממנה, אמרה לו "תזכור שיש לך דודה". למחרת חמק יוסף מהגטו אל הצד הארי, ולא ידע לאן לפנות. בתום יום שיטוטים ברחובות הגיע לפרבר פראגה שמעבר לנהר ויסלה. לקראת הערב ניגש לקיוסק, קנה מנת גלידה ונערך ללינת לילה בקרבת מקום. כל הלילה לא עצם עין בגלל הקור והגעגועים לאמו ולאחותו. פתאום הרגיש בדידות, ולא ידע כיצד להתמודד עם רגשות אלה, אך לגטו לא חזר עוד, כי לא היה למי לחזור ולמען מה. למחרת בבוקר קנה בפרוטותיו האחרונות לחם ואכל אותו. אחרי יום שיטוטים נוסף נתקל בחבורת נערי רחוב פולנים שישבו ושתו יי"ש. יוסף לא היה מצויד בשום תעודה, ולפני שיצא מהגטו נאמר לו, שאם ישאלו אותו מי הוא, שלא יספר שהוא ילד מוורשה, אלא שהוא פליט. כשניגש לחבורה שאלו אותו לשמו ומהיכן הוא. יוסף הזדהה לפניהם בשם 'יאנק סדובסקי', השם הפולני שאימץ לעצמו, והציג את עצמו בתור יתום מפוזנן שהוריו נהרגו. "אז תעבוד עמנו", אמרו לו הנערים והעניקו לו את הכינוי "קאיטק". עד מהרה שילבו אותו בעסקי גניבות ובסחר השוק השחור ויוסף היה לילד רחוב כאחד מהם.⁷

עדינה שווייגר, רופאה צעירה שפעלה בצד הארי בוורשה בתפקיד מקשרת מטעם הארגון היהודי הלוחם, אי"ל (ŻOB – Żydowska Organizacja Bojowa), היתה בין אלה שנתקלו בילדי הרחוב היהודים בצד הארי אחרי חיסול הגטו. היא קשרה עמם קשר והשתדלה לעזור להם. מבין החוויות הקשות, אך גם המרגשות שנחרתו בזיכרונה מחייה בצד הארי, שמור מקום מיוחד בלבה לילדים אלה. בהתפעמות מתארת שווייגר את חוויותיה מפגישותיה עמם:

בצד הארי שוטטו זאטוטים מוכרי עיתונים. זהו פרק מפואר בפני עצמו, איך מוכרי העיתונים הסתירו את עמיתיהם הקטנים מהם. לא אוכל לתאר, כי אינני יודעת בדיוק כיצד נראו המחבואים שלהם אי-שם בין החורבות שברחוב מיודובה, ה"אפוטרופוסים" לא אפשרו לאיש להתקרב עד למחבוא. אמנם אמרו, יש לנו אמון בך, אבל יהא עלייך לנהוג כפי שנדרוש אנו ממך. וכך, הייתי מגיעה בשעה מסוימת לתל חורבות מוסכם וממתינה. זה היה תמיד אחרי שקיעת החמה. ואז פתאום עלתה סביב המולה. יצורים קטנים הגיחו מחורים כעכברים. הם התקרבו אלי, הרשו לי ללטפם. המבוגר ביניהם היה מקבל לידי את הכסף וקצת ממתקים שהצלחתי לקנות עבורם וכשם שהופיעו - כך נעלמו, שוב כעכברים, בלי להשמיע כל רחש. מעולם לא ידעתי לאן וכיצד... המגע עם ילדי הרחוב של ורשה העניק לי מידה מסוימת של שמחה. היו רגעים שבהם הייתי שוכחת את זרותי ואת העובדה שבעצם אני מעמידה פנים

⁷ עדות יוסף לב, איו"ש, 3/3540-0.

לאורך זמן. התחלקתי עם סבלם של יצורים אלה, קרבנות המלחמה: סבלם נגע ללב. הילדים האלה לא ידעו הרגשת שובע מהי, ללא בית וללא דאגת הורים. התקרבותי אליהם. היו ביניהם בוגרים, צריך לומר, בגרות מוקדמת, אכזרית, שגזלה את נעוריהם.⁸

ראוי לציין שילדי הרחוב היהודים שהופיעו בצד הארי של העיר בשלב חיסול הגטו ולאחריו, לא היו בגדר תופעה המונית, ולא רק בגלל קשיי הבריחה מהגטו, אלא גם מפני שמעטים מילדי הגטו ניחנו בתכונות הדרושות כדי לשרוד ברחובות הכרך. כדי שילד יהיה מסוגל להתקיים זמן ממושך לבד בזהות שאולה בעיר, היה עליו להיות בוגר דיו לדאוג בעצמו לצרכיו הבסיסיים, כגון להשיג מזון, למצוא מקום לינה ומסתור מפני פגעי מזג האוויר, לשמור בעצמו על תנאי היגיינה מינימליים, כלומר לרחוץ את גופו, לכבס את בגדיו ומפעם לפעם להחליף לבנים כדי לא להידבק במחלות וכדי שהכינים לא יעשו שמות בגופו. היה עליו לדעת להתמצא בעיר, להכיר את מבואותיה ואת רחובותיה, את המקומות הציבוריים שבה - הכיכרות, הגנים, מקומות הבילוי - את סדרי התחבורה ואת תחנות הרכבת. הוא היה חייב לדעת את אורחות חיי העיר הגדולה, ולהיות מסוגל להיאבק על חייו בתנאים האכזריים של הכרך המנוכר של ימי המלחמה. לשם כך היה עליו להיות חזק פיזית, נבון ובעל תפיסה מהירה שאינו נרתע מאתגרים. היה עליו להיות מסוגל לא רק להעריך את הסכנות שארבו לו על כל צעד ושעל, אלא גם להיחלץ מהן כשנקלע לצרה. לכן הגיל הממוצע של ילדים אלה היה שנים עשרה עד חמש עשרה, כגילם של הילדים ששימשו רועים בכפרים, כלומר גבוה יותר מגיל הילדים שמצאו מקלט אצל משפחות. במושגי התקופה הם נחשבו לנערים לכל דבר ואף יותר. אמנם פה ושם היו ביניהם גם ילדים קטנים יותר, אך אלה נזקקו בדרך כלל לעזרתם ולהגנתם של הגדולים מהם. הקטנים, בני עשר ומטה, לא שרדו ברחוב זמן רב. אם לא נמצא מישהו שדאג להכניסם לבית יתומים כלשהו או למשפחה נוצרית, סיכוייהם לשרוד ברחוב היו אפסיים.

כשיוסף ז'מיאן, חבר הוועד הלאומי היהודי בצד הארי, פגש בפעם הראשונה את חברות מוכרי הסיגריות בכיכר שלושת הצלבים, הם נראו לו צעירים מכפי גילם. רק לאחר שהתוודע אליהם, התברר לו כי הם בוגרים יותר. אחד שנראה לו בן עשר, היה בן שלוש עשרה, ורובם היו גדולים יותר. מבין כעשרה נערים שהיו בחבורה זאת, רק שניים היו בני שבע ותשע. אמנם חבריהם הגדולים דאגו להם והגנו עליהם מפני התנכלויות ילדי הרחוב הפולנים, אך הם היו להם למעמסה ולמטרד. אחרי שיצר אתם קשר ורכש את אמונם, בקשתם הראשונה ממנו היתה שייקח מהם את הילד הקטן וימצא לו מקום מסתור בטוח יותר. ז'מיאן אכן נענה לבקשתם ומסר אותם למשפחה פולנית כדי שתסתיר אותם תמורת תשלום.⁹

⁸ עדינה שווייגר-בלדי, "בצד הארי של ורשה", בתוך *עדות ד'* (1989), עמ' 64, 66.

⁹ ז'מיאן, *מוכרי הסיגריות*, עמ' 15-17, 24, 95-99.

רחובות העיר לא היו חלל ריק שציפו בו לילדים היהודים שברחו מהגטו, בזרועות פתוחות. ילד יהודי בודד שנקלע לרחוב בצד הארי, לא היה יכול לשרוד בו, אלא אם כן הצטרף לחבורת ילדי רחוב קיימת או התחבר לעוד ילד כמוהו, כדי להיאבק יחד על קיומם. ילד רחוב יהודי, נדרשו ממנו תכונות הדומות לאלה של עמיתיו הפולנים, דהיינו "מראה טוב", סיפור כיסוי מתאים, ידיעת השפה ובייחוד שליטה בשפת הרחוב. מבחינתו היה אולי יתרון אחד בחיי הרחוב, שכן הוא לא נדרש להוכיח לעמיתיו הפולנים בקיאות מיוחדת במנהגי הדת הנוצרית. איש לא שם לב אם הוא מבקר בכנסייה בימי ראשון ומתוודה לפני הכומר. לעומת זאת נדרשו ממנו זריזות, קשיחות, היעדר בושה, ערמומיות ומידה לא מבוטלת של חוצפה.

הבְּרָה הטבעית תוצר של תנאי החיים של ילדי הרחוב היתה קשוחה, ורק ילדים יהודים מעטים ניחנו בתכונות הדרושות כדי לשרוד בהם. המאבק על הפרנסה ועל הקיום בתנאים של מחסור כרוני במצרכים בסיסיים, היה קשה ואכזרי לכולם, ולכן הצורך לשרוד הכשיר כל עיסוק, אם חוקי ואם לא-חוקי. לילדי הרחוב לא היו מזומנים רבים כדי לספסר בסחורות בעלות ערך, לכן על פי רוב הם מכרו סיגריות ועיתונים, צחצחו נעליים, וביצעו עבודות סבלות מזדמנות. היו בין ספסרי השוק השחור שניצלו את ילדי הרחוב והעסיקו אותם, והם העבירו למענם סחורות מוברחות ומכרו למענם את ה"בימבר", היי"ש הלא-חוקי מתוצרת בית.

מרחב הקיום שהעדיפו ילדי הרחוב היהודים, היה כאמור חוצות העיר הגדולה שהאוכלוסייה בה הטרוגנית ואוכלוסיית השוליים בה - של מחוסרי בית, של פליטים, של קבצנים ושל זונות, וביניהם גם ילדים שנפלטו לרחוב מסיבות משפחתיות וסוציאליות - רחבה. מבחינה זאת היתה ורשה עיר ייחודית בפולין, שכן היתה כרך של ממש במושגים מרכז אירופיים, שאוכלוסייתו מנתה למעלה ממיליון תושבים. בתוך ההמון הסואן הזה של אוכלוסיית הכרך ההטרוגנית היה קל יותר להיעלם ולשמור על אלמוניות. לכן יהודים רבים ברחבי פולין שהסתתרו בצד הארי בזהות שאולה, נמשכו אל ורשה. עם זאת, מאחר שהיתה עיר בירה, שבה התרכז עיקר הפעילות הפוליטית והמחתרתית, הרי הפיקוח של שלטונות הכיבוש הנאציים בה היה חמור. רחובותיה שרצו שוטרים במדים ובלי מדים וסוכנים למיניהם שהתחקו אחר יסודות חתרניים ואחר ספסרי השוק השחור ותרו אחר יהודים מסתתרים. החיילים הגרמנים הרבים שהגיעו לעיר לבלות את חופשותיהם והסתובבו במקומות הבילוי, לא הוסיפו לשלוות העוברים ושבים. אליהם יש להוסיף את אנשי העולם התחתון, חסרי העכבות המוסריות, שכמותם לא היתה ורשה חסרה גם בימים כתיקונם. אלה עלו ופרחו בייחוד בתקופת הכיבוש ברובעיה השונים של העיר. תופעת הסחטנים, ה"שמלצובניקים", המלשינים שהתמחו בזיהוי היהודים המסתתרים בצד הארי ובהסגרתם, היתה נפוצה

בוורשה יותר מאשר בערים אחרות.¹⁰ סחטנים אכזרים אלה סיכנו כל יהודי שנקרה בדרכם, וגם על הילדים לא ריחמו.

אזורי הפעולה של ילדי הרחוב היהודים היו בעיקר במקומות הציבוריים הסואנים - בכיכרות, בתחנות הרכבת, בגנים הציבוריים וליד מקומות הבידור, כמו בתי קולנוע, בתי קפה ומסעדות. שם הם עמדו והציעו את מרכולתם לעוברים ושבים. בין לקוחותיהם היו גם חיילים גרמנים.¹¹ אתרים אלה היו ממש גוב אריות מבחינת כל יהודי שהסתתר בצד הארי, כי בייחוד שם פקחו שוטרים, גלויים וסמויים כאחד, את עיניהם, תרים אחר חשודים בסחר השוק השחור. לעתים קרובות בבתי הקפה ובחשמליות נראו ילדים וילדות קטנים, וביניהם גם ילדי רחוב יהודים, שרים שירי רחוב ומפזמוני התקופה ומקבצים נדבות מהסועדים ומהנוסעים. יונס טורקוב שהסתתר בצד הארי, מתאר כיצד פגש באקראי ילדה יהודייה, זמרת רחוב בשעת פעולתה ברכבת הפרברים של ורשה:

ישבתי שקוע בשרעפי: אני יהודי מהגטו בין לא-יהודים נטולי דאגות ועולזים... לפתע נשמע בקרון שלנו קול של ילדה צעירה שרה. הזמרת שגילה היה בערך עשר או שתים-עשרה שנים, ניחנה בקול מתוק של אלט. היא שרה שירים פולניים פטרויטיים לעילא-ולעילא, וכן שירים אנטי-היטלריסטיים שהפולנים אהבו לשמוע. היא סיכנה בכך את חייה. הנוסעים הפולנים בקרון היו כמובן מלאי התפעלות לשמוע שירים נגד הכובש השנוא, ומכל העברים הטילו ברצון מטבעות לעבר הזמרת הקטנה. משניגשה אלי הזמרת הצעירה בהירת השיער, ובידיה קערת פח בה החזיקה את המטבעות ושטרות הכסף, נכנסתי עמה לשיחה. שאלתי אותה איך מתנהלים עסקיה ומה עושים הוריה... צמרמורת חלפה בגופה של הילדה, ועיניה הכחולות והגדולות כוסו בזיגוג ערפל. "אבי ואמי נרצחו על ידי השוואבים (הגרמנים) הארורים, נשארתי גלמודה בעולם, מזל שאני יודעת לשיר", הטילה בי חיוך מאולץ... הבנתי שהיא בת יהודייה, למרות שמבחינה חיצונית הדבר לא ניכר עליה כלל ועיקר... זמן מה אחרי כן שאלתי מספר אנשים שהיו נוסעים עם סחורות מוברחות ב"קולייקה" הרדזימינית [רכבת הפרברים], אם הילדה החיננית עדיין שרה בקול האלט היפה לפני הנוסעים בדרך ורשה-פראגה-רדזימין-מארק. התשובה היתה עצובה ביותר. הילדה נורתה למוות ברדזימין. כנראה הלשינו עליה לפני הגרמנים שהיא יהודייה.¹²

מקום חביב על ילדי הרחוב היהודים היו תחנות הרכבת שבהן הציעו לנוסעים את מרכולתם - סיגריות ועיתונים. לתחנות הרכבת היה יתרון בייחוד בימי החורף הקרים, שכן היו מוסקות

¹⁰ פלג ובן-צבי, *מחוץ לחומות*, עמ' 139-142.

¹¹ ז'מיאן, *מוכרי הסיגריות*, עמ' 15-19.

¹² יונס טורקוב, *ילדי הגיטו - גיבורי התהילה: 1939-1945*, תל אביב 1982, עמ' 34-35.

והיה אפשר לחסות בהן מפני הכפור המקפיא שבחוץ. זרם האנשים המתמיד שחלף בתחנות הרכבת, הקל גם הוא על הילדים לשמור על אלמוניותם. אלא שתחנות הרכבת גם שימשו צמתים חשובים שדרכם הבריחו הפולנים סחורות ומצרכי מזון לשוק השחור, לכן הפיקוח של שלטונות הכיבוש בהן היה הדוק. כאן, יותר מאשר במקומות ציבוריים אחרים, היתה נוכחות מתמדת של אנשי משטרה שבדקו את תעודות הנוסעים וחיפשו בכליהם. תחנות הרכבת, כמו הרחובות סביב הכנסיות, גם שימשו שדות ציד שמפעם לפעם ביצעו בהם הגרמנים מצודים אחר צעירים פולנים כדי לשולחם לעבודות כפייה בגרמניה. החיפושים והמצודים סיכנו את ילדי הרחוב היהודים שנקלעו לתוכם. אף שלא אותם חיפשו במיוחד, הרי היו עלולים לגלות אותם באקראי, בשעת בדיקת התעודות או הבדיקות הגופניות. הסכנה שנסקפה להם בשל המעקב אחרי אנשי השוק השחור, לא נעלמה מעיני ילדי הרחוב היהודים וכשהרגישו ששוטרים עוקבים אחריהם בגלל עיסוקיהם הלא-חוקיים, היו עולים על הרכבת הראשונה העוזבת את התחנה ונעלמים.¹³

ילדי הרחוב היהודים, כמו עמיתיהם הפולנים, נהגו בדרך כלל לשוטט בחבורות או בזוגות. לילד היהודי היתה החברותא חשובה במיוחד, כי היא סיפקה ערבות הדדית מסוימת והפיגה מעט את הבדידות, וחשוב לא פחות, אפשרה לעמוד למול התנכלויותיהם של ילדי הרחוב הפולנים, שלא קיבלו בהבנה את חדירתם למגרש הקיום שלהם, התנכלו להם, ולא אחת ניסו לשדוד את מרכולתם. בדרך כלל שררה סולידריות בין ילדי הרחוב היהודים. גם כשלא פעלו בחבורה אחת, ופגשו זה את זה ברחוב, הם ידעו על פי רוב לזהות זה את זה והיו מחליפים מידע על מקורות מחיה אפשריים ועל מקומות שאפשר להעביר בהם את הלילה.¹⁴ אלא שלא תמיד שררה אידיליה בחבורות הללו. מלחמת הקיום האכזרית ברחוב יצרה לעתים תחרות על לקוחות ומתחים בין הילדים ובין עצמם, והשותפות היתה מתפרקת. קרה שחברים בעלי גורל משותף שיצאו יחד מהגטו אל הצד הארי, נאלצו בהמשך להיפרד זה מזה.

אברהם בלים מקרקוב היה בן שלוש עשרה כשתכנן עם חברו וילק לברוח לצד הארי. אברהם כבר היה מבריח מנוסה וידע מה מצפה לו בצד הארי. את ההווייה המיוחדת של ילדי הרחוב הכיר עוד בימים שהגטו עמד על תלו. אז היה רגיל לנסוע ברכבות עם פולנים ולהבריח מצרכים וחומרים שונים בעבור אביו ואחיו הגדול שהתגוררו בגטו. במרס 1943 ברחו אברהם וחברו וילק מגטו קרקוב ממש לפני חיסולו, דרך תעלות הביוב. הם התמקמו בתחנת הרכבת, ולא היו ברשותם תעודות כלשהן. הם ראו כיצד נערים פולנים מוכרים סיגריות ברחוב, וגם הם החליטו לנסות את מזלם בסחר זה. כסף לא היה להם, ולכן נאלצו למכור את מעט החפצים שהביאו עמם מן הגטו. תמורתו קנו סיגריות והחלו למכור לעוברים ושבים, וגם

¹³ עדות אברהם בלים, איו"ש, 3/2221-0.

¹⁴ ז'מיאן, מוכרי הסיגריות, עמ' 82-91.

הרוויחו. אבל עד מהרה החלו הנערים הפולנים להתנכל להם ולסחוט אותם. בלית ברירה שילמו להם "דמי לא יחרץ", לבל יסגירו אותם למשטרה, אך אלה לא הסתפקו בכך. באחד הימים הלך וילק ל"כיכר היהודים" לקנות מלאי סיגריות, ושם התנפלו עליו הנערים הפולנים ונטלו ממנו את הכסף ואת הסיגריות, ושניהם נשארו בלא פרוטה. על רקע תקרית זאת הסתכסכו ביניהם ודרכיהם נפרדו. אברהם ניצל, ואילו את חברו וילק תפסה לאחר מכן המשטרה, ולא ידוע מה עלה בגורלו. אברהם לא נשאר לבד זמן רב. תחילה ניסה את כוחו בסבלות ועזר לנוסעים בתחנת הרכבת לסחוב מזוודות. אחרי זמן קצר התחבר לנער פולני ויחד הם מכרו סיגריות ברכבות שנסעו בקו קרקוב-ורשה.¹⁵

בהתחברותו של ילד יהודי לחבורת ילדי רחוב פולנים היה יתרון. שכן לא זו בלבד שהחבורה סיפקה לו כיסוי מסוים והפחיתה את החשד שהוא יהודי, אלא שלעתים גם פתחה לפניו אפשרויות תעסוקה מכניסות שלא הכיר קודם לכן, ו"שווקים חדשים" למרכולתו, וחשוב יותר, אפשרה לו ליצור קשרים עם אנשים חדשים ולמצוא מקומות לינה מוגנים אצל מכריהם וקרובי משפחתם של חבריו הפולנים. כל זה היה יפה וטוב, כל עוד חבריו לא גילו שהוא יהודי. בחבורה שיוסף לב הצטרף אליה, החלו לחשוד בו שהוא יהודי, כשהתחמק מללכת עמם לבית המרחץ הציבורי. באחד המשחקים הפשיטו אותו חבריו הפולנים וגילו שהוא נימול והחליטו להסגיר אותו לגרמנים. הוא התחנן לפנייהם על נפשו וביקש שיניחו לו, אך הם גררו אותו אל הגסטפו. בדרך הצליח להיחלץ מידיהם, קפץ לתוך חשמלית נוסעת ונעלם. תקופת מה שוטט לבדו ברחובות עד שהתקבל לעבודה בקרקס. תחילה עזר שם לטפל בסוסים, לאחר מכן פרש עליו אחד הקוסמים את חסותו והכשירו להיות עוזר שלו, והוא זכה לשלושה חודשים טובים. יום אחד הסתלק הקוסם, והוא שוב נשאר לבדו ברחוב, אך לא לזמן רב. הוא יצא לתחנת הרכבת ושוב התחבר לחבורה של נערים פולנים שסחרו בעיתונים שהעבירו מוורשה לשטחים המסופחים. ימים ולילות בילה ברכבות עד שתפסה אותו המשטרה, והוא הוכה, איבד את כל כספו וניצל בדרך נס. אחרי שניתק מהחבורה, שב והתחבר לנער פולני אחר, ויחד הם שרו ברחובות, ובכסף שקיבלו מעוברים ושבים, קנו אוכל ולא רעבו. אך שלא כחברו הפולני, יוסף חי בפחד מתמיד שמא יגלו שהוא יהודי.¹⁶

ראוי לציין שלא תמיד הסגירו נערי הרחוב הפולנים את עמיתיהם היהודים. לעתים התפתחו ביניהם יחסים של סולידריות מסוימת, למרות התחרות ביניהם. אמנם יחסים אלה לא דמו ליחסי הסולידריות ששררו בין הנערים היהודים ובין עצמם, אך פה ושם גילו כלפיהם הפולנים יחס של סובלנות ואפילו כיבדו אותם על אומץ לבם ועל יכולתם לעמוד בקשיים. הנריק מלר הסתתר תקופת מה בצד הארי שבקרקוב והיה לילד רחוב שמכר סיגריות למחייתו. לפי

¹⁵ עדות אברהם בליס, איו"ש, 3/2221-0.

¹⁶ עדות יוסף לב, איו"ש, 3/3540-0.

עדותו, הוא הרוויח לא רע ואף הגיע לרווחה כלשהי והרשה לעצמו להתלבש יפה, לאכול טוב ואף ללכת בערב לקולנוע. עמיתיו הפולנים ראו בו חבר למקצוע, וכשחסרו להם סיגריות נהגו לשאול אצלו, והיו צועקים לעברו "יהודון, תן ספורט" [שם הסיגריה], ואף-על-פי שידעו שהוא יהודי, כיבדו אותו, נהגו בו הגינות, ולא הסגירו אותו.¹⁷

הבעיה החמורה שגרמה סבל לילדי הרחוב היהודים, היתה מחסור בקורת גג, דהיינו היעדר בית שהיה אפשר לשוב אליו עם ערב, לנוח מעט מתלאות היום, לפגוש נפש קרובה, לאכול ארוחה חמה, להתרחץ, להחליף בגדים ולישון. את לילות הקיץ היה אפשר להעביר במרתפים ובעליות גג בבתים הרוסים, בפתחי בניינים ובגנים הציבוריים. לא כן את לילות החורף הארוכים הקרים והלחים. מקום לינה מקורה וחם היה משאת נפשו של כל ילד רחוב יהודי. אלה שהיו להם מכרים נוצרים, ניסו מפעם לפעם להגיע אליהם וביקשו מהם להעביר אצלם את הלילה. לעתים נענו, אך על פי רוב נדחו וגורשו.

כשהסתתר יוסף לב בצד הארי, הוא חיזר לא אחת על פתחי בתיהם של פולנים וביקש שילינו אותו. כשזיהו שהוא יהודי, גירשו אותו ואמרו לו שבגללו עלולים לשרוף להם את הבית ולגרש אותם לגרמניה.¹⁸ מוכרי הסיגריות מכיכר שלושת הצלבים מצאו מקום לינה אצל "הסבתא", אישה קשישה וענייה שהיתה מוכנה להלינם בעליית הגג שבדירתה העלובה. תחילה לא לקחה מהם תשלום, אך כשנודע לה שהם יהודים, גבתה מהם תשלום זעום של כמה זהובים ללילה.¹⁹ גם הנריק מלר מקרקוב מצא מקום לינה אצל אישה קשישה. אף שידעה שהוא יהודי, היתה מוכנה להלין אותו אצלה תמורת עשרים זלוטי ללילה. וזה לא היה סכום מופרז בנסיבות הימים ההם.²⁰

כדי לשמור על ניקיון הגוף היו ילדי הרחוב היהודים מתרחצים בבתים שבהם לנו בשכר, או בבתי מרחץ ציבוריים. מוכרי הסיגריות מכיכר שלושת הצלבים נהגו ללכת בחבורה להתרחץ ב"גיגאנט", מעון לינה לחסרי בית שבו היה בית מרחץ ציבורי, ושם גם היו מחטאים את בגדיהם. כדי שלא יראו אותם במערומיהם ויגלו את יהדותם, היו נוהגים בחשיבות עצמית ומעניקים לשומר "מתנת יד" נדיבה כדי שלא יכניס איש לבית המרחץ בשעת רחיצתם.²¹

סכנה חמורה בייחוד איימה על ילדי הרחוב היהודים כשאחד מהם נפצע או חלה, מכיוון שלא היה מי שיטפל בו. בין ילדי הרחוב היהודים בוורשה שוטטו שתי ילדות אחיות, סטפצ'יה ומרישיה שורק. אחת כבת ארבע עשרה והשנייה כבת תשע. חודשים רבים התגלגלו ברחובות והתפרנסו משירת פזמונים במקומות ציבוריים. את לילותיהן בילו אצל נשים שונות

¹⁷ Marianska and Gruss, *Dzieci Oskarżają*, p. 65-Hochberg

¹⁸ עדות יוסף לב, אי"ש, 3/3540-0.

¹⁹ ז'מיאן, *מוכרי הסיגריות*, עמ' 45-47, 60-63

²⁰ Marianska and Gruss, *Dzieci Oskarżają*, p. 64-Hochberg

²¹ ז'מיאן, *מוכרי הסיגריות*, עמ' 21.

שהכירו באקראי. אבל בגלל המראה היהודי של סטפצ'יה נאלצו להחליף לעתים קרובות את מקום הלינה שלהן, ולעתים נפל בגורלן ללון בין החורבות. בשיטוטיהן הכירו ילדה פולנייה שהביאה אותן לביתה של סבתה, ושם היו ישנות על הרצפה. השירה ברחוב פרנסה אותן ברווחה כלשהי, והן תמכו גם בחברתן הפולנייה ובסבתה. לרוע המזל חלתה סטפצ'יה בטיפוס הבהרות ובדלקת ריאות. לרופא פחדו לקרוא, ובעלת הבית פחדה שהילדה תמות אצלה, וכך יתגלה שהיא מחביאה יהודים. היא דרשה להוציא את סטפצ'יה החולה החוצה, ולא הועילו תחנוניה של אחותה מרישיה. הפחד גבר ובעלת הבית עמדה על שלה. בלית ברירה החליטה מרישיה להעביר את אחותה בכרכרה לבית חולים לילדים, שם הניחה אותה לפני דלת חדר ההמתנה וברחה. לאחר שבדקו אותה ואבחנו את מחלתה, העבירו אותה לבית חולים למחלות מידבקות, ושם היא אושפזה עד שהבריאה. לאחר ששחררה מבית החולים חזרה לאחותה ושוב יצאו לשיר ברחובות.²²

המקרה הזה נגמר בטוב, מכיוון שהחולה היתה ילדה והמטפלים בה, הרופאים והאחיות בבית החולים, לא יכלו לדעת שהיא יהודייה. אילו היה מדובר בילד, והיו מגלים שהוא יהודי, ספק אם היו מסתכנים ומשאירים אותו בבית החולים.

לכאורה היה מצבן של הילדות בטוח יותר ממצב הילדים, ובפרט אם היה להן "מראה טוב", ואנשים לא הלשינו עליהן, מכיוון שהתקשו לוודא שהן אכן יהודיות. לעומת זאת הן התקשו להתקיים ברחוב יותר מהילדים, בגלל היעדר תנאים היגייניים, ומשום שהיו טרף קל לניצול מיני של סרסורים ושל סחטנים אלימים ששרצו ברחובות הכרך. בספרות הזיכרונות ובעדויות שנגבו מהניצולות, הן לא הרבו להתייחס לבעיה הזאת בגלל צנעת הפרט, אך היא היתה קיימת ומאיימת. לא אחת היה נטפל לנערה ברחוב "פטרון" כלשהו ומנסה להטיל עליה מרות או מזמין אותה לבלות עמו בערב, והיא נאלצה להתגונן מפניו בכל כוחה.²³ מסיבה זאת השתדלו הנערות ככל יכולתן להתקבל לעבודה במשפחות בתור עוזרות בית או מטפלות, ובלבד להימלט מאימת האלימות ומהסחטנות ששררו ברחוב. אבל כדי להתקבל לעבודה במשפחה נדרשו תעודות אריות, ולא כל אחת יכלה להשיגן.

ברכה ליפשיץ הגיעה לרחובותיה של ורשה בקיץ 1943 כשהיתה בת ארבע עשרה. היא היתה ילדה נמרצת ועצמאית וכבר מנוסה בחיים בצד הארי. כפי שכבר הוזכר, היא עבדה תחילה בכפר, לאחר מכן נשלחה לעבוד במפעל לברזל ליד העיר מינסק-מזובייצקי, ושם שימשה מעין בלדרית של קבוצת עובדי כפייה יהודים שעבדו במפעל, והיתה מקשרת בינם ובין משפחותיהם בגטו ורשה. לשם כך היתה עושה לבדה את דרכה ברכבות והתחזתה לנערה פולנייה. אף-על-פי-כן לא שפר עליה גורלה כשנאלצה לבלות לבדה ברחובותיה של

²² שם, עמ' 47.

²³ שם, עמ' 18.

ורשה. כל שאיפתה היתה למצוא חדר, להסתתר בו ולעבור את הלילה. כשלושה חודשים היתה ילדת רחוב ועל חוויותיה בתקופה זאת סיפרה בעדותה:

חסרת בית הסתובבתי במקומות שבהם היתה תנועה - תחנות רכבת, שוק. למרות המראה הטוב שלי, רדפו אחרי תמיד. פעם עמדתי ברחוב מרכזי, ניגש אלי אחד, מצטחק אלי, מביט לי בעיניים ומסתלק. אחר כך שוב עובר ומסתכל. הבנתי שהוא כבר מכיר אותי. התלבושת שלי לא היתה נקייה, והייתי ירודה מאוד. עברה חשמלית וקפצתי לתוכה ומבעד לחלון ראיתי שהוא כועס מפני שאיבד אותי. זה קרה לי פעמים רבות.

ביאוושה חזרה למינסק-מאזובייצקי ופנתה לעזרתו של נוטריון פולני, מכר של דודתה. האיש סירב להעניק לה מקלט בביתו, אך צייד אותה בתעודת לידה נוצרית והפנה אותה למשפחה פולנית בוורשה, ושם היא התקבלה לעבודה בתפקיד עוזרת בית.²⁴

למרות הסכנות המרובות ותנאי החיים הקשים שהתנסו בהם הילדים ברחובות העיר, הם לא נטו להסתתר במקלטים סגורים. היו ביניהם שהתנסו בכך עוד בתקופה שחיו בגטו, והעדיפו לחיות באוויר החופשי. הם סמכו על כישרון המשחק שלהם ועל רגליהם הקלות שלא יבגדו בהם בשעת סכנה. באחת מפגישותיה בצד הארי של ורשה נתקלה ולאדקה מיד בפינת הרחוב בנער יהודי, מוכר עיתונים כבן שתיים עשרה. לולא הצביע עליו מרחוק אחד מידידיה היהודים, לא היה עולה כלל על דעתה שהוא יהודי. הוא נראה כ"שייגץ" קטן, מוכר עיתונים לכל דבר. הבגד שעליו היה קטן ממידותיו, והיה ישן וקרוע פה ושם. כובעו המקומט הוסט על אוזנו ולרגליו נעל נעליים גדולות נעוות צורה. ילד רחוב מן הדלים ביותר. בכל התנהגותו, בהכרזה הבוטחת על סחורתו ובגינוניו לא היה כל שוני בינו ובין חבריו למקצוע הפולנים שנראו לידו. היא קנתה מידי עיתון ואמרה לו בלחש כי היא נציגת ועד העזרה היהודי. התברר לה שהוא ידע מי היא, סר עמה הצידה וסיפר לה את קורות חייו. הוא דיבר כאדם מבוגר, קצרות ולעניין. לבסוף שאלה אותו, אם אינו מעדיף להיכנס למחבוא, והוועד יישא בכל ההוצאות. לא יחסר לך דבר, אמרה לו. אך הוא סירב לקבל את הצעתה. מחבוא מטיל עליו אימה, ואין רצונו להיות כלוא ולרעוד למשמע כל רחש. אין הוא רוצה להיספות כמו הוריו. מוטב לו להישאר ברחוב שבו הוא חופשי ויכול להימלט בשעת סכנה. הרחוב קרוב ללבו ואף מעניק לו הרגשת בית, אמר לה. מן היהודים שפגשה בתקופה ההיא, הוא היה היחיד שלא פחד.²⁵

²⁴ עדות ברכה ויסוצקי, איו"ש, 3/2777-0.

²⁵ ולאדקה, משני עברי החומה, עמ' 218-216.

שאלת גורלם של ילדי הרחוב, מוכרי הסיגריות מכיכר שלושת הצלבים, נידונה בשעתו בוועד הלאומי היהודי בצד הארי בוורשה. היו בוועד שסברו כי צריך להשתדל לפזרם ולהעביר אותם בקבוצות קטנות לכל מיני מקומות, כדי שלא כולם יהיו מרוכזים בכיכר. אחרים סברו שעדיף להשאירם בכיכר, מפני שתעסוקתם, הופעתם והתנהגותם חיפו על מוצאם יפה למדי. לבסוף סוכם בוועד שלא לפרק את החבורה ולהשאיר את הילדים במקומם, בסביבה שהם בחרו לעצמם והסתגלו אליה, ולא לשנות את אורח חייהם, אלא רק לספק להם תעודות אריות מתאימות. נאספו מהם הפרטים האישיים, ובתיה ברמן, רעייתו של אדולף ברמן, דאגה לציידם בתעודות לידה ובתעודות תלמיד מזויפות. מובן שלא היה בתעודות אלה כדי להציל את חייהם, אך היה בהן כדי לנסוך בהם מעט ביטחון עצמי ולאפשר להם לנהוג ביתר חירות, לפחות בקרבת עמיתיהם הפולנים.²⁶

לא כל ילדי הרחוב היהודים הוסיפו לחיות ברחובות העיר עד השחרור. היו ביניהם שהתפנו מוורשה בקיץ 1944, לפני המרד הפולני שפרץ בעיר באותה שנה או לאחריו, ומצאו מקלט בתור רועים ופועלים במשקיהם של איכרים בכפרים. אחרים נקלטו עם ילדים פולנים במוסדות שונים לחסרי בית של ה-RGO, ארגון הסעד הפולני, ושם נשאר עד השחרור.²⁷ דרך ההצלה של ילדי הרחוב שהיתה המשך למאבק הקיום שלהם עוד מימי הגטו, כשקיבצו נדבות והבריחו מצרכי מזון, היתה קשה ולא-שגרתית, לכן רק מעטים ונועזים יכלו לעמוד בה. רק קומץ קטן של ילדים ונערים הצליחו לשרוד בדרך זאת בערים הגדולות, כמו ורשה, קרקוב ולבוב.²⁸

**מקור: נחום בוגנר, בחסדי זרים, הצלת ילדים בזהות שאולה בפולין, תשס"א, יד ושם.
עמ' 102-117**

²⁶ ז'מיאן, מוכרי הסיגריות, עמ' 23, 101-100.

²⁷ עדויות: אברהם בליס, אי"ש, 0-3/3540; יוסף לב, אי"ש, 0-3/2221.

²⁸ ז'מיאן, מוכרי הסיגריות, עמ' 124. ז'מיאן, שגילה את קבוצת מוכרי הסיגריות בכיכר שלושת הצלבים והגיש להם סיוע מטעם הוועד הלאומי היהודי, מונה בספרו 21 שמות מחבורת ילדי הרחוב שניצלו.